

Maria R. Dziuda, Ewa Zimna-Walendzik
Katedra Higieny, Akademia Medyczna w Łodzi

ZACHOWANIA ANTYZDROWOTNE MŁODZIEŻY ŁÓDZKICH SZKÓŁ ŚREDNICH

WPROWADZENIE

Zachowania zdrowotne są to działania, które w sposób bezpośredni lub pośredni wpływają na stan zdrowia i samopoczucie człowieka. Wśród nich wyróżniamy:

– zachowania sprzyjające zdrowiu (prozdrowotne) np. aktywność fizyczna, racjonalne żywienie, zwalczanie stresu.

– zachowania szkodliwe dla zdrowia (antyzdrowotne), wśród których ogromne znaczenie mają: palenie tytoniu, spożywanie alkoholu, używanie innych środków psychoaktywnych [1, 11].

Celem naszych badań było określenie częstości i intensywności palenia tytoniu, spożywania alkoholu i używania środków narkotycznych wśród młodzieży z łódzkich szkół ponadpodstawowych.

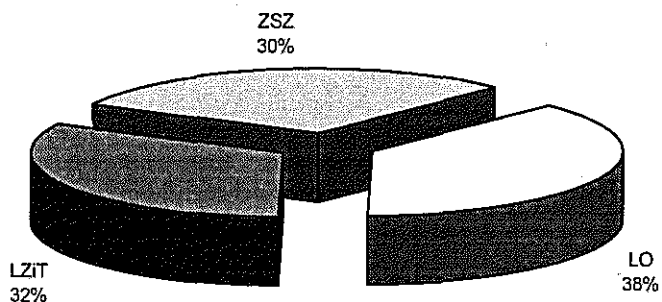
MATERIAŁ I METODY

W okresie od stycznia 1995 roku do stycznia 1996 roku na terenie Łodzi, pracownicy Katedry Higieny Akademii Medycznej w Łodzi przeprowadzili badania ankietowe wśród młodzieży szkół ponadpodstawowych. Badaną populację stanowili uczniowie klas trzecich (wiek badanych 17-18 lat) ze wszystkich typów szkół średnich. W pierwszym etapie wylosowano: 5 Liceów Ogólnokształcących, 2 Licea Zawodowe, 3 Technika i 5 Zasadniczych Szkół Zawodowych. Następnie w każdej ze szkół wylosowano po 2 klasy trzecie. Audytoryjne badania ankietowe objęły ogółem 736 uczniów, w tym: 244 z Liceum Ogólnokształcącego, 239 z Liceum Zawodowego i Technikum oraz 253 z Zasadniczej Szkoły Zawodowej. Wśród badanych było 343 chłopców oraz 393 dziewczęta. Szczegółową strukturę populacji prezentuje ryc. 1. Odsetek osób, które udzieliły niepełnej odpowiedzi wynosił 2% ogółu

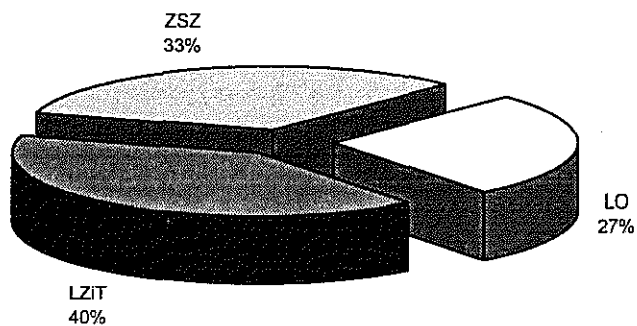
RYCINA 1

Struktura badanej populacji w typy szkoły i płci

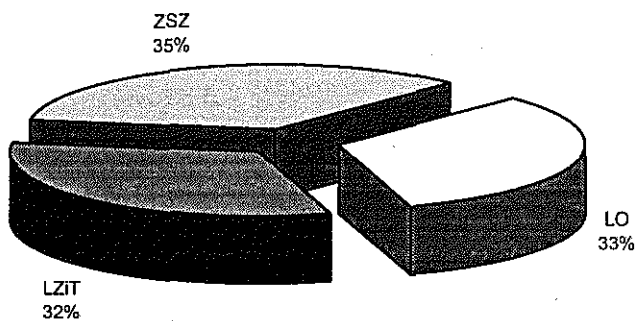
Dziewczęta

chłopcy

ogółem

badanych. Młodzież w wieku 17 lat stanowiła 30%, a w wieku 19-20 lat 1,5 % wszystkich ankietowanych. Ankiety niepełne i pochodzące od młodzieży powyżej 18 roku życia zostały wyłączone z próby. Przyjęto zasadę podwójnej anonimowości zarówno uczniów jak i szkół, która miała zagwarantować poczucie bezpieczeństwa i szczerą odpowiedź. Badania zostały przeprowadzone przy pomocy kwestionariusza wzorowanego na ankietach WHO [11], który uwzględniał następujące parametry:

– dane osobowe respondentów (płeć, wiek, typ szkoły, strukturę rodziny, wykształcenie rodziców, stan materialny rodziny).

– częstość i intensywność palenia tytoniu, spożywania napojów alkoholowych i używania innych środków psychoaktywnych.

Oceniając częstość i intensywność palenia tytoniu pytaliśmy respondentów czy kiedykolwiek w swoim życiu palili papierosy, w jakim wieku zapalili pierwszego papierosa, czy aktualnie palą, jak często i ile sztuk dziennie lub tygodniowo. Badając częstość i ilość spożywanego alkoholu pytaliśmy młodzież, czy miała jakiegokolwiek doświadczenie z alkoholem; jak często w ciągu ostatnich 12 miesięcy piła piwo, wino i wódkę. Posługiwaliśmy się następującymi kategoriami częstości: codziennie, kilka razy w tygodniu, raz w tygodniu, raz w miesiącu, kilka razy w roku, nigdy. Ilość napojów alkoholowych wypijanych podczas jednej okazji oceniano stosując przeliczenia: 1 butelka piwa = 500 ml, 1 lampka wina = 200 ml, 1 kieliszek wódki = 50 ml. Ponadto pytano uczniów ile razy w ciągu ostatnich 12 miesięcy po spożyciu alkoholu wystąpiła u nich utrata świadomości. Oceniając rodzaj i częstość używania środków narkotycznych pytano młodzież, czy w ciągu ostatnich 12 miesięcy używała substancji psychoaktywnych i jakie to były substancje (uczniowie sami podawali nazwę). Ponadto starano się określić liczbę młodzieży regularnie sięgającej po środki odurzające. Jako kryterium przyjęto zażywanie narkotyków raz w miesiącu i częściej z podaniem nazwy używanego środka. Pytano również ankietowanych czy w środowisku swoich kolegów znają osoby regularnie używające środki narkotyczne.

WYNIKI

Palenie tytoniu

1. Próby palenia

Spośród wszystkich badanych uczniów 62% podejmowało próbę palenia papierosów. Dziewczeta (56%) nieco rzadziej niż chłopcy (67%) sięgali po papierosy. W Zasadniczych Szkołach Zawodowych przynajmniej raz w życiu paliło 66% dziewcząt i 75% chłopców. W pozostałych typach szkół odsetek ten był nieco niższy i wynosił dla Liceum Ogólnokształcącego: 52% dziewcząt i 62% chłopców, a dla Liceum Zawodowego i Technikum: 53% dziewcząt i 67% chłopców. Wiek wypalenia pierwszego papierosa był zbliżony dla obu płci i wynosił 13,0 lat (SD=4,0) dla dziewcząt i 12,5 lat (SD=2,5) dla chłopców. Najmłodsza „palaczka” miała 7 lat, a

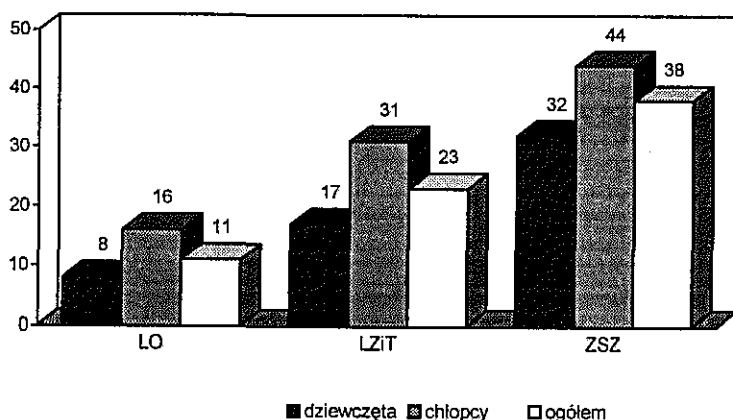
„palacz” 5 lat. W wieku 15 lat próbę palenia miało za sobą 52% dziewcząt oraz 75% chłopców.

2. Częstość palenia

Codziennie pali 25% ogółu badanych, w tym chłopcy (33%) prawie dwukrotnie częściej niż dziewczęta (18%). Palenie tytoniu jest najbardziej popularne wśród uczniów Zasadniczych Szkół Zawodowych, gdzie codziennie sięga po papierosy 38% ankietowanych. W pozostałych typach szkół odsetek ten jest znacznie niższy i wynosi odpowiednio: 23% dla Liceum Zawodowego i Technikum i 11% dla Liceum Ogólnokształcącego (ryc. 2). Sporadycznie (kilka razy w miesiącu lub w roku) pali 10% badanej młodzieży. Odsetek ten jest zbliżony we wszystkich typach szkół.

RYCINA 2

Odsetek osób palących codziennie w zależności od typu szkoły i płci

3. Intensywność palenia

Intensywność różni się dla obu płci w niewielkim stopniu. Spośród osób, które palą codziennie dziewczęta wypalają średnio 9 (SD=5,0) sztuk, a chłopcy 11,5 (SD=5,5) sztuk papierosów na dobę. Powyżej 10 sztuk papierosów dziennie pali 23% chłopców i 5,5% dziewcząt. Osoby palące sporadycznie wypalają średnio 2,5 (S=1,5) sztuk papierosów. Ilości te są podobne dla obu płci niezależnie od typu szkoły.

Spożywanie napojów alkoholowych

1. Abstynencja alkoholowa

Całkowitą abstynencją tzn., że nie spożywało alkoholu pod żadną postacią w ciągu całego życia, deklaruje 5,5% badanych (4,5% chłopców i 6% dziewcząt). Poziom abstynencji jest zbliżony we wszystkich typach szkół.

TABELA 1

Liczba osób deklarujących abstynencję w zależności od typu szkoły i płci

Typ szkoły	Dziewczęta		Chłopcy		Ogółem	
	n	%	n	%	n	%
LO	10	6,5	4	4,0	14	6,0
LZiT	6	5,0	7	6,0	13	5,5
ZSZ	9	7,5	4	3,0	13	5,0
Ogółem	25	6,0	16	4,5	40	5,5

2. Częstość, rodzaj i ilość spożywanego napojów alkoholowych

Rodzaj spożywanego napojów alkoholowych jest inny dla obu płci: dziewczęta preferują piwo i wino, chłopcy piwo i wódkę. Powszechnym zjawiskiem jest częste spożywanie napojów alkoholowych. Raz w tygodniu i częściej sięga po piwo 44% ogółu badanych, w tym 35% dziewcząt i 55% chłopców. Najwięcej konsumentów piwa jest w szkołach zawodowych: 42% dziewcząt oraz 60% chłopców. Po wódkę raz w tygodniu i częściej sięga 11% ankietowanych (6% dziewcząt oraz 19% chłopców). Również ten alkohol najczęściej spożywają uczniowie szkół zawodowych (8% dziewcząt i 24% chłopców). Szczegółowe dane w zależności od rodzaju alkoholu, płci i typu szkoły przedstawiają tabele 2, 3, 4, 5.

TABELA 2

Spożycie piwa w zależności od typu szkoły i płci (w %) w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Częstość	Dziewczęta			Chłopcy		
	LO	LZiT	ZSZ	LO	LZiT	ZSZ
codziennie	2	2	1	3	6	8
kilka razy w tygodniu	8	11	12	28	21	23
raz w tygodniu	23	19	29	22	25	28
raz w miesiącu	17	24	24	18	30	16
kilka razy w roku	29	26	20	18	10	17
nigdy	21	18	14	11	8	8

3. Ilość spożywanego alkoholu

Ankietowana młodzież podczas jednej okazji wypija znaczne ilości alkoholu. Chłopcy piją więcej każdego rodzaju alkoholu niż dziewczęta. Średnio dziewczęta wypijały 550 ml (SD=300 ml) piwa, 350 ml (SD=200 ml) wina oraz 150 ml

TABELA 3

Spożycie wina w zależności od typu szkoły i płci (w %) w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Częstość	Dziewczęta			Chłopcy		
	LO	LZiT	ZSZ	LO	LZiT	ZSZ
codziennie	-	-	-	-	-	2
kilka razy w tygodniu	1	-	2	6	4	4
raz w tygodniu	7	7	7	16	8	7
raz w miesiącu	25	28	28	25	17	14
kilka razy w roku	46	47	35	31	37	56
nigdy	21	18	28	22	34	17

TABELA 4

Spożycie wódki w zależności od typu szkoły i płci (w %) w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Częstość	Dziewczęta			Chłopcy		
	LO	LZiT	ZSZ	LO	LZiT	ZSZ
codziennie	-	-	-	1	2	2
kilka razy w tygodniu	-	-	-	3	1	4
raz w tygodniu	3	6	8	10	14	18
raz w miesiącu	15	18	10	29	17	21
kilka razy w roku	41	41	41	29	34	28
nigdy	41	35	41	28	32	27

TABELA 5

Spożycie napojów alkoholowych w ciągu ostatnich 12 miesięcy (%)

Częstość	Dziewczęta			Chłopcy			Ogółem		
	piwo	wino	wódka	piwo	wino	wódka	piwo	wino	wódka
codziennie	2	-	-	6	2	1,5	4	1	0,5
kilka razy w tygodniu	10	1	-	23	5	2,5	16	2	1
raz w tygodniu	23	7	6	26	10	15	24	10	11,5
raz w miesiącu	22	27	14	21	18	22	21	24	19
kilka razy w roku	25	43	41	15	41	13	13	37	36
nigdy	18	22	39	9	24	21	21	26	32

TABELA 6

Średnia dzienna ilość wypijanego piwa, wina wódki w zależności od typu szkoły i płci (w ml)

Częstość	Dziewczęta			Chłopcy		
	LO	LZiT	ZSZ	LO	LZiT	ZSZ
Piwo	600	600	500	1000	1000	1300
Wino	400	300	300	250	400	750
Wódka	150	200	100	150	250	250

(SD=100 ml) wódki w czasie jednej okazji, analogicznie chłopcy: 1200 ml (SD=500ml) piwa, 450 ml (SD=200 ml) wina i 200 ml (SD=200 ml) wódki. Średnie ilości wypijanego jednorazowo alkoholu w zależności od typu szkoły i płci przedstawia tabela 6. Dość częstym zjawiskiem wśród badanych była utrata świadomości po spożytym alkoholu. Przyznało się do niej 27% ogółu badanej młodzieży (17% dziewcząt i 39% chłopców). W ciągu ostatnich 12 miesięcy wśród ankietowanych dziewcząt utrata świadomości wystąpiła 1-4 razy u 14%, 5 i więcej razy u 3%. Chłopcy znacznie częściej wielokrotnie upijali się do utraty przytomności (1-4 razy upiło się 26%, 5 i więcej razy - 13%).

Używanie środków narkotycznych

Po środki narkotyczne przynajmniej raz w ciągu ostatnich 12 miesięcy sięgnęło 15% badanych (11% dziewcząt i 18% chłopców). Najczęściej środki odurzające

RYCINA 3

Odsetek osób, które sięgały po środki narkotyczne w ciągu ostatnich 12 miesięcy w zależności od typu szkoły i płci

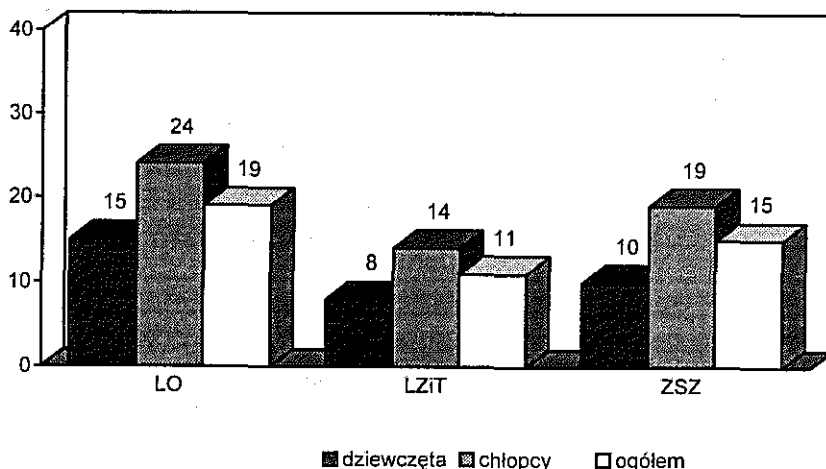

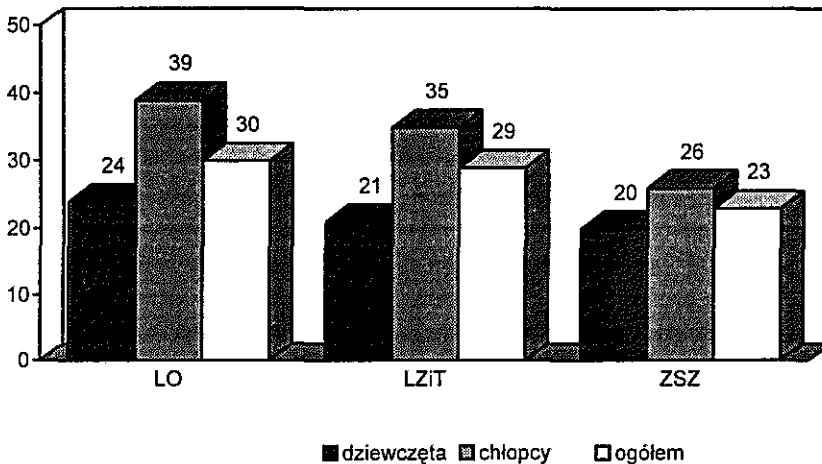
TABELA 7

Rodzaj środków psychotropowych, po które sięgali badani uczniowie (w %) w ciągu ostatnich 12 miesięcy

	Dziewczęta n=43	Chłopcy n=64	Ogółem n=107
marihuana	1	3	4
amfetamina	1	2	3
leki nasenne	0,6	0,5	1,2
środki wziewne	0,3	0,4	0,7
„kompot”	-	0,1	0,1
morfina	-	0,1	0,1
LSD	-	0,4	0,4
brak danych o użytym środku narkotycznym	3	2,3	5,5

RYCINA 4

Odsetek osób, które mają wśród swoich kolegów osoby stale używające środki narkotyczne w zależności od typu szkoły i płci

zażywali uczniowie LO (19%), rzadziej młodzież w ZSZ (15%) oraz w LZiT (11%). Szczegółowe dane w zależności od płci i typu szkoły prezentuje ryc. 3. Najpopularniejszymi środkami narkotycznymi były: marihuana, którą zażywało 4% badanych, amfetamina- 3%, leki nasenne-1,2% (tab.7). W znikomym odsetku (0,1%) młodzież odurzała się morfiną i „kompotem”.

Do regularnego używania środków narkotycznych (kilka razy w tygodniu lub w miesiącu) przyznało się 5 dziewcząt i 15 chłopców, co stanowi 2,7% ankietowanych. Środkami, którymi odurzają się uczniowie są marihuana (10 osób - 1,4%), amfetamina (8 osób - 1%), środki nasenne (1 osoba - 0,1%) oraz tzw. „kompot” (1 osoba - 0,1%). Powyższe odsetki odnoszą się do ogółu ankietowanych. Wśród swoich kolegów osoby stale używające środki narkotyczne ma 29% chłopców oraz 22% dziewcząt. Szczegółowe dane dotyczące używania środków odurzających w środowisku rówieśniczym prezentuje ryc. 4.

OMÓWIENIE WYNIKÓW

Palenie tytoniu. Ankietowana przez nas młodzież z podobną częstością jak uczniowie szkół warszawskich [11] podejmowała próbę palenia tytoniu (badania warszawskie dotyczyły klas pierwszych i ostatnich szkół ponadpodstawowych). Po pierwszego papierosa badani uczniowie sięgali o około 2 lata wcześniej niż ich warszawscy koledzy [11]. Ponad 60% badanej młodzieży deklaruje się jako niepalący. Sporadycznie po papierosa sięga co 10. ankietowany. Podobnie jak w badaniach CBOS [3] i warszawskich [11] około 25% respondentów pali regularnie. Porównując wyniki z badaniami ogólnopolskimi [3] zaobserwowaliśmy podobne zjawisko: chłopcy palą dwukrotnie częściej niż dziewczęta. W paleniu przodują uczniowie z Zasadniczych Szkół Zawodowych i Techników, na ostatnim miejscu są licealiści. Analizując zjawisko palenia tytoniu wśród uczniów łódzkich szkół średnich, możemy powiedzieć, że w stosunku do badań z połowy lat 70. [7] prowadzonych wśród młodzieży licealnej z klas 1-3 ma ono trend malejący. W badaniach tych obserwowano znacznie wyższy odsetek osób regularnie palących. Paliło codziennie 33% dziewcząt oraz 41% chłopców. W badaniach przeprowadzonych przez nas 18 lat później, liczba palących dziewcząt zmalała 4 krotnie, a chłopców 2,5 krotnie. Podobne zmniejszenie się liczby osób regularnie palących papierosy w stosunku do lat 70. zaobserwował Gruszczyński wśród studentów łódzkich szkół wyższych [4].

Spożywanie napojów alkoholowych. Uzyskane wyniki wskazują, że spożywanie napojów alkoholowych przez badaną młodzież jest zjawiskiem powszechnym. Około 6% badanych deklaruje całkowitą abstynencję (osoby, które nie piły alkoholu w ciągu całego swojego życia). Wyniki te są zbliżone do danych prezentowanych przez innych autorów [2, 11]. Młodzież zarówno dziewczęta jak i chłopcy na pierwszym miejscu spośród napojów alkoholowych preferują piwo [2, 8], ale stosunkowo duży odsetek badanych sięga często po mocniejsze trunki w postaci wódki. Raz w tygodniu i częściej pije piwo 44% ogółu ankietowanych 17 i 18 latków. Średnia ilość wypijanego piwa przez chłopca podczas jednej okazji wynosi 1200 ml, dla dziewczyny jest o połowę mniejsza. Największą popularnością piwo cieszy się wśród młodzieży z Zasadniczych Szkół Zawodowych. Najmniej konsumentów tego napoju zaobserwowano wśród uczniów LO. Wśród chłopców codziennie pije piwo: 8% uczniów z ZSZ, 6% z LZiT, oraz 3%

z LO, natomiast wśród dziewcząt odsetek ten jest zbliżony we wszystkich typach szkół i kształtuje się na poziomie 1-2%. Niepokojącym zjawiskiem jest wzrost odsetka młodzieży sięgającej po alkohol w postaci wódki [2, 4, 5, 9, 10], raz w tygodniu i częściej po ten rodzaj napoju alkoholowego sięgał co 10. ankietowany uczeń. Czynnikiem silnie różnicującym w tym przypadku jest płeć [8], dziewczęta 4 krotnie rzadziej spożywają wódkę niż chłopcy. Codziennie pije wódkę 1-2% ankietowanych chłopców. Stosunkowo najmniejszą popularnością wśród młodzieży cieszy się wino. Uzyskane przez nas wyniki dotyczące spożycia napojów alkoholowych wśród młodzieży są zbliżone do badań ogólnopolskich [2]. Nieco inne dane prezentują: Szyszka [9] i Zieliński [11] (badane populacje różniły się pod względem płci i wieku w stosunku do młodzieży łódzkiej). W badaniach Szyszki młodzież preferowała wódkę i wino przy czym odsetek uczniów sięgających po alkohol był wyższy i wynosił 53% w LO i 74% w Technikum. Natomiast u Zielińskiego [11] wśród osób, które sięgają po alkohol często tzn. (pili co najmniej raz w ciągu ostatnich 5 dni) najczęściej znajdują się uczniowie z LO, najrzadziej zaś uczniowie z ZSZ. Ponadto dziewczęta piły częściej niż chłopcy. Negatywnym zjawiskiem obserwowanym również przez innych autorów [4, 5, 8, 10] jest wzrost liczby młodzieży upijającej się do uraty świadomości. Problem ten dotyczy w mniejszym stopniu dziewcząt [8], aczkolwiek obserwuje się, że w swym stylu picia upadabniają się do chłopców [9, 10].

Używanie środków odurzających. Nie mniej ważnym problemem niż palenie tytoniu i picie alkoholu wśród badanej młodzieży jest korzystanie ze środków narkotycznych. Ze względu na specyfikę tego zjawiska młodzież niechętnie udzielała odpowiedzi na pytania dotyczące używania substancji psychoaktywnych. Pomimo anonimowości kwestionariusza uzyskaliśmy stosunkowo wysoki odsetek odpowiedzi niepełnych sięgający 20%. Prawdopodobnie takie zachowanie młodzieży było powodowane obawą przed ewentualnym ujawnieniem osób, korzystających z tego typu środków. Jednakże uzyskane wyniki wskazują, że używanie środków narkotycznych wśród młodzieży łódzkiej jest zjawiskiem częstym i narastającym w stosunku do lat poprzednich. W środowisku rówieśniczym 25% ankietowanych uczniów zna osoby stale używające środki narkotyczne. Co najmniej raz w ciągu ostatnich 12 miesięcy używało narkotyków 17% badanej młodzieży, a 2,7% przyznaje się do ich systematycznego zażywania. W połowie lat 70. odsetek uczniów odurzających się w liceum wynosił 4% [6], podobne tendencje zaobserwowali Gruszczyński i Rydzyński wśród studentów łódzkich szkół wyższych [4]. W latach 70. od 5 do 15% studiujących spotkało się z używaniem środków narkotycznych w środowisku znajomych i kolegów, 2% w przeszłości sięgało po narkotyki, a 0,8% deklaroowało regularne odurzanie się. Badania porównawcze z 1991 roku ujawniły, że 5% kobiet i 10% mężczyzn w przeszłości sięgało po substancje psychoaktywne, a systematycznie narkotyzowało się 3,7% ankietowanych studentów.

Najpopularniejszym środkiem odurzającym wśród młodzieży jest marihuana [2, 12]. Co raz częściej podobnie jak w badaniach CBOS uczniowie sięgają po

amfetaminę [2]. W naszych badaniach, podobnie jak w badaniach ogólnopolskich odnotowano zmniejszone zainteresowanie środkami nasennymi i uspokajającymi oraz środkami wziewnymi, czego stwierdzono w innych badaniach [12]. Margines „konsumpcji” narkotyków wśród młodzieży stanowiły opiaty. Najczęściej sięgają po środki narkotyczne uczniowie z technikum i liceów, najrzadziej odurzają się uczniowie ze szkół zawodowych [2, 12]. Podobnie jak w badaniach Zielińskiego [12] takie czynniki jak struktura rodziny, (liczebność, rodzina pełna/niepełna), wykształcenie rodziców nie wpływały w sposób różnicujący na częstość palenia tytoniu, picia alkoholu i używania narkotyków wśród badanej młodzieży.

WNIOSKI

1. Przeprowadzone badania wykazały częste korzystanie z różnego rodzaju substancji psychoaktywnych przez badaną młodzież.

2. Zaobserwowano spadek zainteresowania paleniem tytoniu, a wzrost popularności napojów alkoholowych i środków odurzających wśród młodzieży łódzkich szkół średnich.

3. Istnieje potrzeba dalszych kompleksowych badań nad rozpowszechnieniem używania substancji psychoaktywnych w środowisku młodzieżowym w celu rzetelnej oceny tego zjawiska, oraz opracowania właściwych programów prewencyjnych.

Maria R. Dziuda, Ewa Zimna-Walendzik

Health-compromising behaviors among secondary school students in Łódź

Summary

The study was aimed at evaluation of tobacco smoking, drinking alcoholic beverages and using other psychoactive substances prevalence among students of above-the-primary-level schools in Łódź. Subjects in the study were 716 students (aged 17-18 years) of the third class of Łódź secondary schools. A questionnaire similar to these developed by the WHO was filled in anonymously by the subjects. As regards the prevalence of psychoactive substance use, 25% of the sample were found to smoke daily. Girls smoke their first cigarette about a year later than boys do. However, smoking intensity was similar for both sexes and averaged about 10 cigarettes per day. As far as drinking of alcoholic beverages is concerned, only 5% of respondents declared total abstinence. On the other hand, 35% of girls and 55% of boys admitted to drinking beer frequently, while 19% of boys and 5% of girls declared frequent consumption of vodka. An upsetting phenomenon is the amount of alcohol consumed on one occasion: girls drink 550 ml of beer and 150 ml of vodka, while boys drink considerably more, i.e. 1200 ml of beer and 200 ml of vodka. 17% of respondents have used drugs during the past year, and 26% have among their colleagues persons regularly using psychoactive substances. The most popular psychoac-

tive substances in the sample under study were marijuana, amphetamine, and sleep-inducing preparations. Our data indicate that psychoactive substance, including alcohol and tobacco, is used quite commonly both by boys and by girls, irrespectively of the type of school. The results are similar to findings reported by other authors.

Key words: adolescents\psychoactive substance

PIŚMIENNICTWO

1. Cekiera Cz.: *Toksykomania*. PWN, 1985, 91-100.
2. Centrum Badania Opinii Społecznej: *Młodzież i używki - komunikat z badań*, Warszawa, 1994.
3. Dimoff T., Carper S.: *Jak rozpoznać czy dziecko sięga po narkotyki*. MZIOS, 1993, 170-200.
4. Gruszczyński W., Rydzyński Z.: *Porównawcze badania problematyki alkoholu i innych środków uzależniających w łódzkim środowisku studenckim w latach 1975-76 i 1990 oraz uczelni miasta Szczecina*. WAM Łódź, 1991 wew. 240/91, 4-6, 45-46, 72-79, 104-105.
5. Gruszczyński W., Rydzyński Z.: *Spożywanie alkoholu przez uczniów szkół podstawowych w Łodzi*. Zagadnienia alkoholizmu i innych uzależnień. PWN, 1989, 77-79.
6. Korczyk L., Lewkowski W.: *Problem środków odurzających wśród młodzieży liceów ogólnokształcących w Łodzi w: Toksykomania i nawyk alkoholizowania się młodzieży i inne zagadnienia sądowo-lekarskie*, red. T. Marcinkowski, WSZO-SKP, Szczytno-Szczecin, 1977, 129-135.
7. Lewkowski W., Korczyk L.: *Rozmiary nikotynizowania się młodzieży liceów ogólnokształcących w Łodzi w: Toksykomania i nawyk alkoholizowania się wśród młodzieży i inne zagadnienia sądowo-lekarskie*. red. T. Marcinkowski, WSZO-SKP, Szczytno-Szczecin, 1977, 120-125.
8. Pohorecka A., Jelonkiewicz I.: *Picie alkoholu a poczucie koherencji i style radzenia sobie ze stresem u młodzieży kończącej szkołę średnią*. Alkoholizm i Narkomania, 1995, 1/8, 47-49.
9. Szyszka K.: *Palenie tytoniu, picie alkoholu i stosowanie środków odurzających przez młodzież szkół średnich*. AWF w Poznaniu, Poznań, 1993, 7-9, 19-30.
10. Wolniewicz-Grzelak B.: *Badanie picia napojów alkoholowych przez młodzież arkuszem „Pivo-Wino-Wódka”*. Alkoholizm i Narkomania, 1995, 2/19, 115-118.
11. Woynarowska B., Szymańska M.: *Zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce*. Instytut Matki i Dziecka, 1993, 7-22.
12. Zieliński A.: *Badania rozprzestrzeniania środków psychoaktywnych w szkołach ponadpodstawowych Ochoty i Śródmieścia*. Alkoholizm i Narkomania, 1992, 9, 63-75.